

Industrijalizacija i klasna struktura savremenog jugoslovenskog društva¹

Miroslav Radovanović

Neklasni pristup je osnovna karakteristika većine istraživanja i celokupne literature koja se u savremenoj sociologiji bavi problemima industrijalizacije. Ovo se odnosi na istraživanja kako u kapitalističkim, tako i u socijalističkim zemljama. Izuzetak čini Marksova analiza britanskog kapitalističkog društva u vreme nastanka industrije i Engelsov rad *Položaj radničke klase u Engleskoj*, kao i Lenjinov rad *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, *Razvitak kapitalizma u Rusiji* i nekoliko uzgredno datih napomena o značaju industrijalizacije u prvim godinama sovjetske vlasti. Klasni karakter industrijalizacije nije teško dokazati. Ni u jednom dosad nama poznatom tipu industrijalizacije (pa ni u »društvu prijateljskih klasa« ili »društvu radnog naroda«) nije poznat ni jedan primer da se jedno društvo putem opštenarodnog referenduma izjašnjavalo o bilo kom značajnom pitanju industrijalizacije. Tako na primer: da li u određenoj fazi industrijalizacije prioritet dati proizvodnji sredstava za proizvodnju ili proizvodnji sredstava za potrošnju? Da li će se primenjivati ovakvi ili onakvi metodi akumulacije i kolika će biti njena stopa? Da li prioritet dati uvođenju nove tehnike ili otvaranju novih radnih mesta ili težiti uspostavljanju ravnoteže? Koliko i u koje granje delatnosti investirati? Koliko i gde društvo treba da se zaduži u inostranstvu i kako da među klasama i generacijama rasporedi vraćanje duga?² Kakvi i koliki će biti porezi ili »doprinosi«? Itd.

U čemu je smisao sociološkog proučavanja industrijalizacije i klasne strukture? 1) Pored instrumentalne ili društveno integrativne funkcije, pro-

¹ Mada živimo u doba budućnosti koja je počela računarima i »revolucijom kompetentnih«, pripremni odbor nije uspeo da od kompetentnih sociologa obezbedi saopštenje o ovom važnom i složenom pitanju. Da tema ne bi izostala, nastalo je ovo saopštenje ali više iz osećanja potrebe da se ukaže na značaj klasnog pristupa u proučavanju industrijalizacije i društvenog razvoja nego iz stvarne spremnosti i moćnosti da se ove dve složene društvene pojave sučeće bar u najbitnijim vezama i međusobnim odnosima. Kratkoca vremena, ograničenost prostora za saopštenja ovakvog karaktera, a naročito nepostojanje ili nepristupačnost nekih veoma važnih obaveštenja o klasnim osobenostima našeg razvoja i društvenog života, bitno su ograničili vrednost saopštenja.

² One koji mogu prigovoriti da su ovo suviše »stručna i specijalistička« pitanja u koja se »prost svet« ne razume, treba podsetiti da se ova pitanja mogu narodu postaviti i u pojednostavljenijoj formi kao na primer: kada i koliko ćemo »stezati kaiš« svi, a kada samo neki i koji će biti ti neki? Da li kada i koga treba žrtvovati da bi se učinio veliki skok ili, kako mi to stručno kažemo, reforma?

učavanje klasne strukture i industrijalizacije treba da doprinese povećanju društvene samosvesti kao neophodne pretpostavke za nastanak društva razodtuđenih i slobodnih ljudi. 2) Kao što čovek pojedinac, naravno ako je čovek, ne može biti srećan ako je okružen nesrećnim ljudima, tako ni zajednica ne može mimoći dublje krize ukoliko se u njoj nalaze ljudi koji žive u bedi. Ovo je bilo jasno još Adamu Smitu pre skoro 200 godina kada je pisao: »Sigurno ni jedno društvo ne može biti sretno i cvjetati, ako je kudikamo najveći dio njegovih članova siromašan i bijedan. Pravedno je, da oni, koji hrane, odijevaju i opskrbljuju stanovima cijel narod, sami imaju takav dio proizvoda svog vlastitog rada, da se dobro hrane, odijevaju i da pristojno stanuju«. ³ Znači, sociološka teorija se ne može razvijati kao fluidno određena svest o budućnosti koja je počela zanemarujući prošlost koja nije prošla i koja će još dugo trajati. 3) Sve učestalije krize u koje zapada i kroz koje prolazi naše društvo mogu biti i jesu različito objašnjavane: kao krize rasta i razvoja, porođajni bolovi novog društva, ili kao uticaj spoljašnjeg neprijatelja i domaćih »ekstremista« itd. Jedan od najdubljih uzroka kriza sigurno leži u klasnoj strukturi našeg društva i sudarima klasne strukture s besklasnom ideologijom i na njoj zasnovanoj društveno-političkoj praksi. Pošto nijedno društvo, a posebno samoupravno-socijalističko, ne može trajnije zasnivati svoju egzistenciju na iskrivljenoj svesti o sebi, sučeljavanje lažne svesti i stvarnosti bez obzira koliko to bilo neprijatno i »opasno« predstavlja zadatak od prvorazrednog teorijskog i praktičnog značaja. 4) Dobro je poznata, često ponavljana Marksova misao da revolucionarne teorije nema i ne može biti bez »bezobzirne kritike svega postojećeg, kritike koja se neće plašiti svojih rezultata«. Veliki značaj ima i istraživanje pitanja koliko se avangarda radničke klase kao rukovodeća snaga društva oslanja na lažnu svest a koliko na »istinu, pravdu i moral kao pravilo svog ponašanja u odnosima među sobom«, ⁴ kao i u odnosu s ostalim slojevima naroda.

Istraživač koji nastoji da se istraživanjem bavi u duhu Maksove tradicije nije nikakav društveni knjigovođa koji bi zbog »objektivnosti« morao podjednako voditi računa kako o negativnim, tako i o pozitivnim stranama društvenog života. On se mora truditi da postigne bar onaj stepen objektivnosti i nepristrasnosti u istraživanju društvenog života koji su imali fabrički inspektori za istraživanje radnih i životnih uslova u doba britanske industrijalizacije, o kojima Marks govori u *Kapitalu*.

Kao višedimenzionalna društvena pojava industrijalizacije predstavlja predmet istraživanja više različitih nauka i užih naučnih disciplina: političke ekonomije, sociologije, tehnologije, antropologije. U okviru sociologije ima više posebnih disciplina koje se na različite načine, ili s različitih stanovišta bave pojedinim aspektima industrijalizacije:

1. opšta sociološka teorija, ⁵
2. sociologija ekonomskog razvoja, ⁶

³ Adam Smith: *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, I, Zagreb, Kultura, 1952, str. 73.

⁴ Ove reči je napisao K. Marks 1864. godine u uvodnom delu Statuta I internacionale.

⁵ B. F. Hoselitz & W. E. Moore: »*Industrialization and Society*«, Unesco, Mouton, 1966; Godine 1960. pojavila su se dva dela koja su ubrzo stekla veliku popularnost u građanskoj sociologiji, s karakterističnim pednaslevima kao »nekomunistički manifesti«. To su: W. W. Rostov: *The Stages of Economic Growth*, Cambridge, 1961; Clark Kerr i dr. »*Industrialism and Industrial Man*« Harvard University Press, 1960; Svoje stanovište Kerr dalje razvija u nedavno objavljenoj knjizi o Maršalu i Marksu.

Postoji takođe obimna literatura o teoriji društvenih promena.

⁶ Neil J. Smelser, *The Sociology of economic life*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1963.

3. industrijska sociologija,⁷
4. sociologija naselja,⁸
5. sociologija nedovoljno razvijenih zemalja,⁹
6. sociologija organizacije,¹⁰
7. sociologija »modernizacije«,¹¹
8. socijalna patologija, sociologija porodice itd.

U svakoj od navedenih oblasti postoji obimna literatura nastala u prošlosti ili novijeg datuma. Ovde će biti spomenuta samo neka dela više kao primer.

Najrasprostranjenija odredba industrijalizacije je ona koja industrijalizaciju posmatra kao oblik evolutivnog društvenog kretanja od tradicionalnog — preindustrijskog ka visokorazvijenom industrijskom društvu ili »industrijalizmu«. U literaturi se ova dihotomna, podela društvenog razvoja kod različitih autora sreće pod različitim nazivima, ali po pravilu, klasna dimenzija društvenog razvoja uvek je izbegnuta. Tako kod Dirkema nalazimo podelu na »društva sa mehaničkom«, i »društva sa organskom« solidarnošću, kod Teniesa i Roberta Redfilda razvoj se odvija od »zajednice« ka »društvu« ili tačnije, birokratskoj organizaciji (Gemeinschaft und Gesellschaft), kod nekih autora ova podela se posmatra kao razvoj od narodne ka urbanoj kulturi. Ipak, u savremenoj građanskoj sociologiji najuticajnija je Veberova podela društava na društva zasnovana na tradicionalnim oblicima socijalne akcije (karakterističnim po neefikasnosti, tehnološkoj jednostavnosti i jakim otporom inovacijama), i društva zasnovana na instrumentalnoj racionalnosti ili efikasnosti.

Na sličan način industrijalizaciju određuje i poznati poljski sociolog Jan Śćepanski, koji piše: »Industrijalizacijom se naziva izgradnja industrije u zemljama u kojima ona još ne postoji ili je pak slabo razvijena, i u kojima se pri tome društvo menja, prelazeći iz stanja tradicionalističkog društva u društvo koje se zasniva na tehničkoj civilizaciji (podvukao M. R.). Prema tome, izgradnja i razvitak industrije, čineći suštinu svake industrijalizacije predstavljaju skup tehničkih, ekonomskih procesa, koje prate društveni, politički i kulturni procesi.«¹² Śćepanski dalje ističe »one faktore koji su nužni i neophodni u svakom procesu industrijalizacije: 1. »preduzetnici« ili grupe koje odlučuju o pravcima, tempu, intenzivnosti i ciljevima industrijalizacije; 2. grupe tehničkih kadrova — menadžeri, rukovodioci, inženjeri, ekonomisti — koje su potrebne za realizovanje odluka i rešenja »preduzetnika«; 3. kapitali koji su potrebni za pokrivanje troškova industrijalizacije; 4. metodi dobijanja i utroška tih kapitala; 5. radna snaga — njene karakteristične osobine, nivo obrazovanja i stručnih kvalifikacija, njene tradicije i njeni stavovi; 6. doktrina, strategija i taktika industrijalizacije; 7. model privrede i društva koji se žele postići industrijalizacijom. Od tih elemenata naročito su važni i značajni sledeći: preduzetnici ili pak grupe koje vrše industrijalizaciju, ka-

⁷ Wilbert E. Moore, *Industrial Relations and Social Order*, The Macmillan Company, New York, 1955; Denis Pym, *Industrial Society*, Pelican Library, 1968; Tom Burns, edit. *Industrial Man*, Penguin Books, 1969; W. A. Faunce, *Problems of an Industrial Society*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1968.

⁸ Dr Cvetko Kostić: *Sociologija sela*, Beograd, 1969.

⁹ Georges Balandier: »*Sociologija nedovoljno razvijenih područja*« u knjizi »*Sociologija*«, redaktor Georges Gurvitch, Zagreb, Naprijed, 1966.

¹⁰ Amital Etzioni: »*Complex Organizations*«, New York, 1961.

¹¹ S. N. Eisenstadt: »*Modernization: Protest and Change*«, Prentice-Hall, 1960.

¹² Dr Jan Śćepanski: »Društveni aspekti industrijalizacije u Narodnoj Republici Poljskoj«, *Sociologija*, br. 2/1968, str. 154.

pital i radna snaga. Njihove karakteristične osobine, težnje i stavovi uslovljavaju i određuju tip i tok industrijalizacije.¹³

U Marksovom delu takođe nalazimo dihotomnu podelu društvenog razvoja, ali se ona bitno razlikuje od prethodnih podela. On svoje stanovište zasniva na istraživanju klasne strukture kapitalističkog društva. Društveni razvoj je posmatrao kao revolucionarno društveno kretanje od klasnog ka besklasnom društvu, od građanskog društva ka čovečnom društvu ili podruštvljenom čovečanstvu. Društveno-istorijsko iskustvo pokazuje da industrijalizacija kao oblik kvantitativnih promena u sferi tehnologije i demografskom sastavu stanovništva sama po sebi ne dovodi do suštinske, kvalitetne promene društvenih odnosa. Prema tome, nastojeći da ostanemo u duhu Marksove humanističke tradicije, mi industrijalizaciju posmatramo kao oblik društveno-ekonomskog razvoja usmerenog ka komunizmu, koji podrazumeva:

1. ukidanje materijalne i duhovne bede širokih slojeva naroda i stalno smanjivanje i postepeno ukidanje postojećih socijalno-ekonomskih razlika u cilju društvene integracije svih društvenih slojeva. Zbog toga jedno od merila dostignutog društvenog razvoja treba da bude i ocena smanjivanja socijalno-ekonomskih razlika i prisutnost procesa društvene integracije različitih društvenih slojeva;¹⁴

2. ukidanje privatne svojine i društveno-klasne podele rada i na njima zasnovane klasne društvene strukture, eksploatacije, otuđenja i rezervne armije rada;

3. ubrzani razvoj proizvodnih snaga kao materijalne podloge za ostvarenje komunističke ljudske zajednice u kojoj će slobodni razvitak svakog pojedinca biti uslov slobode za sve;

4. na neposrednom samoupravljanju zasnovan širok demokratski općenarodni pokret¹⁵ u kome nijedan pojedinac neće biti prepušten i ostavljen sebi i svojoj sudbini.

Marks je govorio o ukidanju »idiotizma profesije« i »idiotizma seoskog života«. Pored ovih, danas možemo govoriti i o »idiotizmu industrijskog i gradskog života« sa zagađenim vazduhom, vodom i prirodnom okolinom, gužvom i bukom, usamljenošću i društvenom izolovanošću. Znači, industrijalizacija pored kvantitativne ima i kvalitativnu stranu. Uz stalno kvantitativno uvećavanje sredstava za proizvodnju i sredstava za potrošnju važan je i kvalitet ljudskog života u prirodnoj i društvenoj sredini. -

Postoje mnoga pitanja na koja bi potpunije istraživanje industrijalizacije i klasne strukture moralo dati odgovor. Tako na primer: koje su osnovne faze industrijalizacije kroz koje je naše društvo do sada prošlo? Kako se proces odražavao na klasnu strukturu društva? Da li je i kako industrijalizacija u Jugoslaviji uticala na promene klasne strukture drugačije nego što se to dešavalo i dešava u drugim kapitalističkim i socijalističkim društvima? Da li je i kako bio zastupljen kriterij klasnosti u teoriji i praksi i u kakvom

¹³ Jan Szczeplanski: op. cit., str. 154.

¹⁴ U istraživanju klasne strukture uvek moramo razgraničavati socijalno-ekonomske razlike klasnog karaktera od ostalih razlika i nejednakosti. Realistična je pretpostavka da će i u besklasnom homogenom komunističkom društvu ostati ne samo razlika biološke i psihološke prirode već i razlike koje proističu iz društvene i profesionalne podele rada, ali one više neće nositi klasno obeležje.

¹⁵ Funkcionalisti i institucionalisti, a naročito naši dežurni kinezolozi koji budno bdiju nad ovom vrstom »skretanja« pravci »crne bilanse naših Kineza«, u širokom opštenarodnom pokretu mogu »prepoznati« jednu od naših velikih opasnosti«. Znanje naših kinezologa o stvarnim društvenim procesima u NR Kini potiče sa stranica buržoaske štampe i sovjetske propagande. Uzgred rečeno, u ovoj nabačenoj, do juče na hiljada komada raskomadanoj zemlji, »šaka pirinča pravedno podeljena« s jednog ljudskog stanovišta znači mnogo više nego visok materijalni standard koji je postigao aristokratizovani deo radničke klase u kapitalističkim i socijalističkim zemljama u isto vreme dok deo radničko-seljačke sirotinje živi u siromaštvu.

odnosu je taj kriterij bio prema osnovnim idealima socijalizma? Šta se sve želelo, a šta se stvarno postiglo u razvitku i menjanju strukture privrede i klasne strukture društva u svakom od prethodna četiri petogodišnja plana (1947—1951, 1956—1961, 1961—1965. i 1966—70)? Odnos između željenih i neželjenih posledica industrijalizacije u promenama privredne i klasne strukture našeg društva? Koja je ljudska cena industrijalizacije i kako je njen teret raspoređen među klase i slojeve? U kakvom su odnosu stajali i kako su se međusobno uslovljavali, udaljavali, približavali i sukobljavali tri osnovna aspekta strukture globalnog društva: društveno-ekonomska osnova, klasno-slojna struktura i političko-pravna nadgradnja? Onima koji su postali alergični na upotrebu ovog »prevaziđenog, dogmatskog« pojmovnog aparata ovo ništa ne mora da smeta da se u istraživanju pojave sa svojim igračima uloga. Međutim, rasprava o društvenim aspektima i posledicama industrijalizacije ne može nikako zaobići ispitivanje društveno-ekonomske baze kao materijalne podloge celokupnog društvenog života: društvenih promena i društvenog razvoja. To znači da ukoliko nećemo da nastavljamo konzervativnu tradiciju iz koje je i nastala sociologija, tradiciju »naučnog« proizvođenja lažne svesti, koja je najviše uspeha imala u borbi protiv radničkog pokreta i održavanju konzervativnih društvenih odnosa; više nego do sada ćemo u našim istraživanjima morati pored ispitivanja šta ljudi *misle* i kako igraju uloge koje se od njih očekuju, ispitivati i šta *jedu*, tj. pod kakvim životnim uslovima se rađaju, žive, rade i umiru?

Jedno od najznačajnijih pitanja (ili tačnije skup pitanja) jest da li i kako su u proteklom 25-godišnjem razdoblju industrijalizacije putem ekonomske politike ili politike industrijalizacije¹⁶ čiji je zadatak da utvrđuje realne ciljeve industrijalizacije i da ih usklađuje s raspoloživim ograničenim sredstvima, tražeći njihovu optimalnu kombinaciju i putem socijalističkog privrednog sistema, kao skupa mehanizama pomoću kojih treba da se ostvari jedna optimalna socijalistička politika industrijalizacije — iskorišćene sve prednosti revolucijom uspostavljenog socijalističkog društvenog sistema? Govoreći o opštim ekonomskim preimućtvima društvene svojine, kao jedne od prednosti socijalističkog društvenog sistema, naš poznati teoretičar teorije privrednog razvoja Radmila Stojanović piše: »1) Zahvaljujući društvenoj svojini nad svim važnijim sredstvima za proizvodnju, u socijalizmu je tek u stvari moguće da se privredom rukovodi kao jedinstvenom celinom. Razbijena na veliki broj individualnih kapitala, privreda u kapitalizmu ostvaruje svoje jedinstvo uglavnom putem tržišta, dok su organizovane akcije kapitalističke države po svome dejstvu ograničene na određene oblasti privrednog života, a i u njima sa ograničenim dejstvom. Nasuprot ovoj, socijalistička planska privreda ostvaruje povezanost svojih privrednih jedinica u svim fazama društvene reprodukcije. To povećava efikasnost takve privrede, olakšava društveno planiranje i društvenu kontrolu nad privrednim zbivanjima, i omogućuje jedinstvenost u procesu privrednog razvoja. 2) Socijalistička svojina nad sredstvima za proizvodnju stvara punu mogućnost da se privredni razvoj planira na dugi rok. Ovo stoga što su socijalistička preduzeća oslobođena vremenskog okvira gledanja kao i zato što je zajednica, koristeći sva dostignuća ekonomskih i tehničkih nauka, objektivno u stanju da vodi politiku najbržeg razvoja sa društvenog gledišta, a ne sa gledišta užih grupa. Jedino takva politika, proširena na celu društvenu zajednicu i uzdignuta iznad

¹⁶ Kao i demografske, fiskalne i poreske, socijalne, zdravstvene, prosvetne, politike radnih odnosa i životnog standarda.

parcijalnih interesa, može da ima dugoročni karakter. 3) Socijalističkoj zemlji, zahvaljujući društvenoj svojini, ništa ne stoji na putu da izabere onakav metod privrednog razvoja koji će joj obezbediti najveće moguće rezultate uz data raspoloživa sredstva. Socijalizam je do sada pokazao da je, u celini gledano, taj opšti metod našao i da je on efikasniji od onog koji se primenjuje u kapitalizmu. Zbog toga se u posleratnoj ekonomskoj literaturi govori o »dva puta privrednog razvoja«, kapitalističkom i socijalističkom, ili, prema terminologiji građanske ekonomije — balansiranom i nebalansiranom razvoju. Socijalistički metod privrednog razvoja, često nazivan »ubrzaní privredni razvoj«, očituje se u tome što se ostvarenju postavljenih ciljeva pristupa putem brzih strukturnih promena u društvenoj proizvodnji, stavljanjem akcenta na one grane koje proizvode sredstva za proizvodnju, a u okviru njih pre svega na one koje spadaju u tešku industriju¹⁷... Socijalistički put privrednog razvoja znači, stoga, ogromno skraćivanje vremena da se dođe do određenog cilja, jer za isti onaj proces u razvitku industrije za koji je današnji u vrlo razvijenim kapitalističkim zemljama trebalo blizu dva stoleća sa njihovim metodom industrijalizacije, socijalističkim zemljama je dosta nekoliko decenija. 4) Društvena svojina daje socijalističkom metodu privrednog razvoja izvanredan dinamizam. Socijalizam je, uostalom, najdinamičniji društveno-ekonomski sistem koji je do danas poznat. Ovaj njegov poseban kvalitet — vrlo visok stepen unutrašnje dinamike — ogleda se u takvom sklopu privrede, u okviru koga se svi dinamički faktori, posmatrani u svojoj ukupnosti, maksimalno angažuju, povlačeći time mnoge nove društveno-ekonomske snage, i aktivirajući mnogobrojne izvore za privredni razvoj... 5) Socijalističko društvo je sposobno da izvrši takvu raspodelu nacionalnog dohotka na akumulaciju, ličnu potrošnju i opštu potrošnju kakva će najbolje odgovarati dugoročnom najoptimalnijem tempu privrednog rasta na određenoj etapi razvoja... 6) U socijalizmu je moguće da se, na svakom datom stepenu privrednog razvitka, izabere takva struktura novih investicija koja će omogućiti najbrži tempo proširene društvene reprodukcije. Drugim rečima, u socijalizmu društvo može uvek najviše da forsira one proizvodne grane koje u određenoj fazi razvoja privrede daju toj privredi najveće ubrzanje».¹⁸

Postoje različiti kriteriji za ocenu dostignutog stepena industrijalizacije, kao što su na primer proizvodnja čelika, uglja, električne energije po glavi stanovnika, nacionalni dohodak po glavi stanovnika, učešće u svetskoj trgovini itd. Ipak najrasprostranjeniji kriterij putem kojeg se određuje dostignuti stepen industrijalizacije i urbanizacije jeste raspodela stanovništva na tri poznata sektora delatnosti: primarni, sekundarni i terciarni. Obično se pri tome, nagli rast zaposlenih u sekundarnim delatnostima uzima kao pokazatelj ubrzane industrijalizacije, a porast u terciarnim delatnostima kao pokazatelj dostignutog nivoa industrijalizacije i urbanizacije. U nas se kao i na strani sve više umesto o klasnoj strukturi govori o socijalnoj strukturi i socijalnoj stratifikaciji pa se i ovaj kriterij sektorske raspodele stanovništva uzima sve češće kao zamena za klasnu društvenu strukturu.¹⁹ Ako bi ovakav postupak bio ispravan, onda bi Sjedinjene Američke Države bile najbesklasnije danas poznato društvo. Istina, u Americi i van nje je oduvek pa i danas bilo takvih teorija odnosno ideologija. Međutim, ovaj sektorski pristup ne

¹⁷ Danas se javljaju teoretičari koji ovo stanovište označavaju »staljinističkim« mada se zna da je Lenjin prvi ukazao na potrebu svakvog razvoja.

¹⁸ Dr Radmila Stojanović: *Društvena svojina i privredni razvoj*, Simpozijum o društvenoj svojini, SANU, Beograd, »Naučno delo«, 1965, str. 3—5.

¹⁹ Obrazloženje za »teoriju o radnom narodu« rađeno je na osnovu ovog pristupa.

može biti prihvaćen kao zamena za klasni pristup. On je široko korišćen da bi zamaglio klasni pristup i klasnu strukturu kapitalističkog, a u novije vreme i socijalističkog društva. Koristeći se ovim pristupom razvijana su shvaćanja o »prirodnom izumiranju« radničke klase i uzaludnosti klasne borbe. Danas se u literaturi sreće konstatacija da je američko društvo »društvo tercijarnog sektora«, a neki autori počinju taj sektor deliti na kvartarni i kvintarni.

Tačno je da industrijalizacija putem sve veće podele rada i funkcionalne specijalizacije oruđa rada, predmeta rada i radnih veština razlaže ranije jedinstvene delatnosti na niz novih grana. Tako se na primer, na poljoprivredu nadovezuje nekoliko novih grana: industrija mesa i mesnih proizvoda, hleba i peciva, industrija poljoprivrednog đubriva itd. Ali najamni poljoprivredni radnik iz poljoprivrednog sektora nije promenio svoj položaj najamnog radnika time što je postao najamni radnik u industriji mesa (sekundarni sektor) ili u trgovini mesom (tercijarni sektor). O analitičkoj vrednosti ovog pristupa može se suditi i po tome da on u isti sektor stavlja obrazovanje, nauku i kulturu i vojsku, policiju i državnu birokraciju.²⁰

Sa stanovišta klasnog pristupa veoma je značajno ispitivanje odnosa i promena u proizvodnoj i neproizvodnoj sferi rada i radno-životnog položaja ljudi u ovim sferama. Potreba i mogućnost ovih istraživanja danas se na više strana negira i zamagljuje preneglašavanjem teškoća u empirijskom razgraničavanju proizvodnog od neproizvodnog rada usled njihove sve veće međusobne povezanosti, uslovljenosti i integrisanosti. Ono o čemu ne vodi računa sektorski pristup Fišera i Klarka ovde je veoma značajno jer polazi od toga da je stalni porast aktivnog stanovništva u neproizvodnoj sferi društveno pozitivan jedino ukoliko se odvija u jednom od sledeća dva smera: 1) stalno smanjivanje radne snage u oblasti trgovine, finansija, administrativno-upravnog aparata i sudstva — smanjivanje birokratskog aparata i drugih društveno manje korisnih oblika rada i 2) povećanje obima rada i porast radne snage u oblasti obrazovanja i kulture, zdravstva i usluga — u zadovoljavanju materijalnih i kulturnih potreba u cilju podizanja životnog standarda i svestranog razvitka ličnosti.

Mada se u poslednje vreme u nas spominju »klase« i »sve političke strukture«, »teorija o radnom narodu« je još uvek osnov »zvanične« koncepcije društvene strukture a i u sociologiji ima brojne predstavnike. »Teoriju o radnom narodu« nastalu u vreme donošenja novog Ustava 1963. godine autor saopštenja je još pre pet godina²¹ okarakterisao kao ideološku svest i do vrhunca doveden sociološki nominalizam. A na skupu naučnih radnika i društveno-političkih rukovodilaca posvećenom: »socijalnom razvoju u uslovima robne proizvodnje i samoupravljanja u socijalizmu«, održanom decembra 1967. god. u Vrnjačkoj banji, o pomenutoj »teoriji« sam rekao i sledeće: »U ovoj zamisli čoveka i društva stvarni čovek je svojevrstnom apstrakcijom istrgnut iz realnih društvenih struktura i realnih društvenih odnosa kojima pripada po svom objektivnom položaju te visi u bezvazdušnom društvenom prostoru, ali ne kao stvaran, konkretan, ovozemaljski i današnji čovek, već kao idealni simbol. I naravno, za takvo shvaćanje čoveka nije od naročitog značaja da li taj čovek stanuje u velikoj vili, šesterosobnom stanu ili u stra-

²⁰ Obaveštenja o raspodeli stanovništva naše zemlje na pomenute sektore nalaze se u zanimljivoj i podacima veoma bogato snabdevenoj knjizi Stipe Suvara: *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*, Zagreb, Školska knjiga, (Biblioteka »Obzor«), 1970, str. 54.

²¹ U svom magistarskom radu: *Nezaposlenost kao društveni problem u savremenom jugoslovenskom društvu*, 1966, str. 42.

čari, da li je zaposlen ili nezaposlen, da li zarađuje 80 ili 800.000 st. dinara mesečno, da li taj iznos deli sam ili sa sedam—osam članova koje izdržava, da li pripada uticajnoj-neformalnoj grupi ili organizaciji koja uvećava njegovu individualno uzetu snagu ili je izvan organizacije, da li živi u zabacenom planinskom pustom selu ili u velikom gradu, da li je visoki stručnjak ili je nepismen i nekvalifikovani radnik.«²²

»Teorija o radnom narodu« imala je veliki uticaj na društvenu praksu. Tako je iz nje proistekli Zakon o radnim odnosima »ukinuo« ne samo klasnu strukturu, nego je istovremeno ukinuo i organizaciono-funkcionalnu, socio-ekonomsku i socio-profesionalnu strukturu. On je »izjednačio« ambasadora i rudara, ministra i pekara, poslanika i čistača. Na ovoj koncepciji zasnovana poreska politika dovela je do bogaćenja bogatih i osiromašjenja siromašnih. Nanas se postavlja pitanje da li će tvorci ove »teorije« dati odgovor na pitanje: Zašto »radni čovek« nije mogao duže visiti u bezvazдушnom društvenom prostoru nego se umesto u klasu tako brzo smestio u naciju?

Postoji i jedno drugo shvatanje koje razvijaju neki mlađi levičarski orijentisani sociolozi koji su »razočarani« u nerevolucionarnost radničke klase, te iz ove činjenice razvijaju teoriju da radnička klasa nije realnost nego mit. Ovo stanovište nije novo, već naprotiv ima dugu istoriju. Neki američki sociolozi su utrošili dosta vremena na dokazivanje da u njihovom društvu »jednakosti i neograničenih mogućnosti« radnička klasa nikad nije ni postojala ili je već odavno postala »srednja klasa«.

Američki pisac Harvej Svados, koji je nekoliko puta bio zaposlen kao radnik tokom 30-tih, 40-tih i 50-tih godina, napisao je sledeće redove koji se ne odnose samo na Ameriku: »Ako se čovek iz personalnog odeljenja i sindikalni vođa za koje se pretpostavlja da su s radnikom u kontaktu, svaki dan sve više udaljavaju od njega, onda se gotovo i ne čudimo što srednja klasa općenito, a intelektualac srednje klase posebno vide radnika nejasno, kao kroz oblak. Dobija se utisak da oni u svom shvatanju radnika polaze s jedne od dveju prećutnih pretpostavki: 1) da je radnik izumro kao golub pismoša, ili izumire, ili se kulturno prilagođava kao Navaho Indijanac, 2) ako još postoji, on je baš kao i svi mi — ugojen, udobno smešten, samozadovoljan, ponešto uznemiren, jedva da se razlikuje od gledalaca televizije koji pripadaju srednjoj klasi. Da se ne pomisli kako je prva pretpostavka preterana, odmah ću citirati jedan nedavno objavljen članak, koji ima pohvalan zadatak da se probude i ožive tromi intelektualci srednje klase: »Nekadašnje radionice u kojima su se znojili bedno plaćeni radnici potpuno su onesposobljavale radni narod. Sada u Americi više nema radnika; gotovo smo svi srednja klasa po dohotku i stremljenjima«. Svados dalje kaže: »Ne verujem da je pisac hteo reći — makar se tome opasno približio — da više niko ne radi. — pa zaključuje: »Ukratko, ako radnik zarađuje kao srednja klasa, želi isto što i srednja klasa, tada kao radnik više ne postoji. Ali, u nečem radnik nije kao srednja klasa: on radi kao radnik. Ložac u čeličani ne sređuje podsetnik, rudar ne sedi na sednicama, radnik u kudeljari ne ispija martinije u vreme podnevnog odmora. Radnikov je stav prema radu uglavnom sastavljen od mržnje, stida i poniženja.«²³

Ako bi nam bilo dozvoljeno da slikovito prikažemo klasnu strukturu našeg društva onda bi ona izgledala ovako: 1) aristokratizovani vrh, 2) eks-

²² Jugoslovenski odbor za socijalni rad, socijalni razvoj u uslovima robne proizvodnje i samoupravljanja u socijalizmu, knj. II, Bgd., 1967, str. 27.

²³ Harvey Svados, »The Muth of the Happy Worker« u Stein, Vidich i Manning White, ur., *Identity and Anxiety*, Glencoe III, Tree Press, 1960.

panzivna sitno-građanska sredina, 3) proletarizovano radničko-seljačko i lumpenproletersko dno. Mogli bismo vršiti različita druga grupisanja kao na primer: 1) na one koji žive isključivo od svog rada i one koji žive od tuđeg rada, 2) na preplaćene i potplaćene, 3) na one čije životne šanse zavise od ponude i potražnje na tržištu radne snage i one za koje ne važi tržište radne snage, 4) položaj onih na čiju sudbinu utiče tržište radne snage razlikuje se po tome da li pripadaju tržištu nekvalifikovanog rada ili tržištu kvalifikovanog i stručnog rada, 5) da li su se našli u društveno-privilegovanim ili društveno zapostavljenim granama delatnosti, granama prošlosti (tekstilna industrija) ili granama budućnosti (automobilska industrija) itd.

Međutim, osnov za proučavanje klasne strukture nalazi se u četiri bitno klasna činioca još uvek prisutna u našem društvu:

1) najmanje dva oblika svojine (pritatna i društvena, mada ima i elemenata grupne i državne svojine),

2) suprotnosti između umnog i fizičkog rada,

3) suprotnosti između sela i grada, i

4) suprotnosti između naredbodavnog i izvršnog rada.

Razume se da ovdje nije moguće upuštati se u potpuniji opis klasne strukture našeg društva. Zato ćemo kao jedan primer potražiti odgovor na pitanje:

Da li su rudari mit ili realnost?

Godine 1961. u našoj zemlji je bilo 144.673 rudara što je činilo 4,5% od ukupno zaposlenih, dok se u 1967. godini taj broj smanjio na 78.313 što iznosi 2,2% od ukupnog broja zaposlenih.²⁴ Znači u vremenu od 6 godina broj rudara je smanjen na 66.000. Životna sudbina ovih ljudi nije privukla ni jednog sociologa, tako da o njoj ništa i ne znamo. Još 1952. godine započeto je traženje sistemskog rešenja za rudnike uglja: »Odgovorni funkcioneri vlade, sindikata i Skupštine izjavili su našem dopisniku da je Komisija ustanovila da su primanja rudara neadekvatna težini njihovog posla i porastu cena namirnica koje rudari najviše troše (brašno, mast, pasulj). Izveštaj Komisije prihvaćen je jednoglasno i sada se traži sistemsko rešenje ovog problema.« U informaciji za period 1950. do 1970. godine dopisnik Politike iz Tuzle javlja: »U proteklih 20 godina, rudari su u jamama ostavili čitav bataljon svojih drugova. Od udovica poginulih rudara i njihove dece moglo bi se osnovati jedno veliko selo.«²⁵

U izveštaju Inspekcije rada stoji da su u rudnicima olova i cinka Srebrenica nađena sledeća profesionalna obolenja: kod 58 radnika ustanovljeno je obolenje od silikoze, 51 radnik proglašen je invalidom rada III kategorije, 29 radnika proglašeno je invalidima I kategorije, 22 radnika su umrli od silikoze... U 1969. godini prestali su radom Tamnavski rudnici lignita — Ub... u kojima je bilo uposleno oko 200 radnika, a rešavanje dalje egzistencije ovih radnika uglavnom je prepušteno da ga oni sami reše.«²⁶

U jednom pregledu o materijalnom i društvenom položaju rudara i topioničara, Republičkog odbora Sindikata radnika industrije i rudarstva Srbije kojim je bilo obuhvaćeno 15 rudnika u SR Srbiji na jedan potpuniji način prikazani su životni i radni uslovi rudara.²⁷

Govreći o stambenim uslovima rudara autori ankete kažu: »Stanje pojedinih naselja koja se nazivaju 'kolonije' više je nego slabo. Barake su dotra-

²⁴ Stipe Suvar, Op. cit., tablica 20, str. 53.

²⁵ Vasko Ivanović i Asim Gruhonjić, »Podsetnik«, Politika 23. 8. 1970, str. 7.

²⁶ Savezni savet za rad: Izveštaj Inspekcije rada za 1969. god. Bgd, 1970, str. 69, 85.

²⁷ Savetovanje o materijalnom i društvenom položaju rudara i topioničara, Bilten Republičkog veća Saveza sindikata Jugoslavije za Srbiju, maj 1966, br. 5. Svi podaci u daljem tekstu, ukoliko nije drugačije naznačeno uzeti su iz pomenutog Biltena.

jale (pravljene su dobrim delom za smeštaj zarobljenika ili radnih brigada odmah posle rata), ostale su bez podova i više puta su pregrađivane radi adaptiranja za potrebe porodičnog stanovanja. Naselja su bez vode, kanalizacije i zagrevanja i oseća se odsustvo gotovo svake brige, bar za minimalno održavanje. U toplijim danima javljaju se opasna žarišta epidemije do kojih je i dolazilo zbog otvorene kanalizacije i nekvalitetne pijaće vode. Višečlane porodice rudara žive u jednom odeljenju, a veliki broj radnika-samaca spava u odelima, veš se neuredno menja, a pokrivači su gotovo sasvim propali... Rembas nije godinama izgradio ni jedan porodični stan. Inženjeri Starog Trga stanuju u Zvečanu i Kosovskoj Mitrovici, Vrdnika u Novom Sadu, Kolubare većim delom u Beogradu, itd... Smrtnost dece je vrlo velika, a sistematski pregledi radnika pokazuju poražavajuće rezultate: 30% boluje od tuberkuloze, što se može smatrati posledicom teških uslova života u najširem smislu reči. Anketiranjem učenika došlo se do podatka, da svako dete deli svoju postelju s jednim ili više članova porodice. Uopšte uzev, Novo Brdo je naselje koje svojom izolovanošću i napuštenošću ostavlja težak utisak... Napuštenost ovih naselja, njihova besperspektivnost, težina uslova života u njima identifikuje ih u svesti rudara sa najkarakterističnijim i najizrazitijim pojmovima lošeg i negativnog («Kongo», «Katanga», «Kuća užasa»).28

Ilustrujući uslove života rudara autori pišu: »Malo je stanova u kojima postoje osnovni higijenski i drugi uslovi života. Tako na primer, 13% anketiranih rudara ima kuću sagrađenu od zemlje, 9% od čerpića, 11% od drveta a 7% od kamena, u Rembasu svega 46% anketiranih ima kuće izgrađene od cigle, a, u Trepči tek svaki peti, 34% anketiranih rudara ima zemljani pod, svega nešto preko jedne polovine (57%), drveni, a ostali imaju ciglu, beton ili zemljani ili drveni pod, 21% anketiranih rudara nema električnog osvetljenja; 23% električnu struju koristi samo za osvetljenje... Broj rudarskih porodica koje imaju tzv. potrošna dobra trajnije vrednosti sasvim je mali. Samo 48 anketiranih rudara od ukupno 1.662 imaju televizore, tj. svaki 33-ći.²⁹

U strukturi porodičnog budžeta glavni izdatak je ishrana, a zatim odeća i obuća. Na trećem mestu nalaze se troškovi stanovanja. Školovanje dece je na četvrtom mestu — svaki treći anketirani rudar školuje bar po jedno od svojih članova domaćinstva. Sledeća grupa troškova su: troškovi za duvan, piće i kafanu; 15% rudara stavilo ih je među tri osnovna. Autori ankete zaključuju: »Ovo su nesumnjivo još uvek glavni oblici rasonode u rudarskim naseljima.«³⁰

»Kategorija samaca u rudarstvu je specifična — to nisu samci u uobičajenom smislu reči, već su to po pravilu radnici koji imaju svoje porodice za koje je njihov rad osnovni izvor prihoda, ali koji ne mogu zbog udaljenosti rudnika da putuju svakodnevno svojim kućama. Odvojeni od svojih porodica — samci svoju aktivnost u slobodnom vremenu ne usmeravaju u pravom smeru, jer im rudnici ne stvaraju ni najosnovnije uslove za to. Od tog dela rudara regrutuju se alkoholičari; u toj sredini javlja se kriminal, tuča, kocka i sl. Ovo govori o njihovom nezadovoljstvu društvenim položajem. Jedan od njih u Zajači kaže: »ja svoju decu ne viđam i po mesec dana; kada se smene nepovoljno rasporede još ih i ređe viđam«. Samci su samo fizički prisutni u rudniku, a duhovno vezani za svoju porodicu. To ima jakog

²⁸ Op. cit., str. 17, 28 i 31.

²⁹ Op. cit., str. 34, 35.

³⁰ Op. cit., str. 41.

odraza na njihov stav i prema poslu koji svakodnevno obavljaju. U velikom broju rudnika samci stanuju u barakama ili u zgradama potpuno nepodesnim za ovu svrhu; bez minimalnih higijenskih i drugih uslova. Teško je izraziti mučne utiske koji ostavljaju barake u Boru, Resavici, Senjskom rudniku, Makvištu. Sanitarnih uređaja takoreći uopšte nema, prljavština se susreće na svakom koraku, a neke sanitarne prostorije, klozeti i sl. su zajednički i dobija se utisak da niko o njima ne vodi brigu.«³¹

Govoreći o uslovima ishrane rudara autori kažu: »Sve ovo upućuje na zaključak da je hrana prestala biti »udarna snaga« rudarskog rada, osnovni uslov produktivnosti rada i reprodukcije radne sposobnosti. Ona je velika briga rudnika, ali se ona ne rešava na osnovu specifičnosti rudarskog i topioničarskog rada. Štaviše na sadašnjem nivou navika i svesti jednog velikog broja rudara i topioničara o ishrani, nije čak dovoljno obezbediti ni visoke lične dohotke, već društvenim uticajem postići izmenu načina i strukture ishrane. Treba se zalagati za takav sistem ishrane koji će obezbediti i to da radnici ne žrtvuju svoju ishranu mnogostrukim potrebama i interesim porodice.«³²

»Još uvek je veliki broj radnika koji na posao dolazi pešice, prelazeći dnevno po 2, 4, 5, pa i više od 10 kilometara u jednom pravcu. U Zajači, na primer, ima 700 radnika od čega su 350 rudari koji na posao dolaze pešice, prelazeći više od dva kilometra. U Stari Trg pešice dolazi 590 rudara iz Šalje prelazeći po 15 kilometara u jednom pravcu. Težina njihove situacije je u nesrećnoj okolnosti da se baš posle posla vraćaju uz strme planinske staze. U Kolubari 560 radnika jame i 714 radnika dnevnog kopa dolazi pešice na posao. Često je i putovanje skopčano sa teškoćama. Vozovi kasne; to su lokali koji se ne odlikuju tačnošću. Pri tome, treba još dobar sat ili dva pešačiti do najbliže željezničke stanice ili puta. Navodimo reči jednog rudara iz Starog Trga: »Ustanem u 4,30, na posao zakasnim čitav sat, a kući stignem u 17 časova.« Ovo ne treba shvatiti kao izuzetak; značajan je procenat rudara čiji je dan ispunjen samo radom i putovanjem, dok je za ostale njegove potrebe bilo da su društvene ili lične prirode ostalo neznatno vreme. Nesumnjivo da je pasivan stav tih radnika prema samoupravljanju, i uopšte, društvenim obavezama, posledica ovakvih okolnosti... Udaljenost kuća rudara od radnog mesta prilično je velika tako da 44% rudara živi na udaljenosti preko 4 kilometara od rudnika, a negde se ta udaljenost kreće i do 30 kilometara. Ako u okolini rudnika i ima bogatijih sela, ljudi iz njih ne rade u rudniku. Zanimljiv je primer sela Kostajnik blizu Zajače, koje je dalo veliki broj rudara, ali koje vremenom postepeno ostaje bez muške radne snage usled velike smrtnosti baš među rudarima. Pošto Kostajnik vremenom ne može da obezbedi rudare, ovi se regrutuju iz udaljenih sela. U najtežoj situaciji je Bukovik sa 63% onih koji pešače više od 4 kilometra, zatim Goleš sa 51%, Zajača sa oko 40%, Trepča i Ibar sa po 33%. Ukupna angažovanost rudara u pripremi za rad, u samom radu i u redovnom dopunskom radu u poljoprivredi traje 15 časova i 35 minuta. Ako uzmemo da je posle ovakvog radnog dana neophodno odmaranje od osam časova, to znači da ovoj grupi radnika ostaje svega 25 minuta vremena za: pripreme za put, doručak, večeru, pripremu za spavanje, razgovor s porodicom, slušanje radija, društveno-politički rad itd. Kakve posledice u odnosu na radnu sposobnost i na rezultate daje ovakva situacija? Njihova fizička sprema je ne-

³¹ Op. cit., str. 42.

³² Op. cit., str. 46.

potpuna, psihičko raspoloženje loše, refleksi i reagovanja na sredstva rada, okolinu, na opasnost jamskog rada, znatno su umanjeni, brže se oseća zamor, a da i ne govorimo o tome koliko je besmisleno postavljati zahteve ovim rudarima i topioničarima za opšte, stručno-tehničko i ekonomsko-političko obrazovanje i njihovo angažovanje u samoupravljanju i političkom radu u preduzeću i selu.³³

Iznoseći rezultate ispitivanja uslova za kulturno-zabavni život rudara, autori ovog pregleda kažu: »Rudnici su okruženi malim, nedograđenim naseljima, sa slabim komunikacijama. Ali, čak i Bor, koji je u ovom pogledu izuzetak, pati od nerazvijenosti kulturno-zabavnog života. U svim mestima kao najrasprostranjenija forma dominira kafana, sa ili bez pevačice, jedan do dva bioskopa i fudbalski klub. Negde postoje i društvene prostorije (među kojima se izdvaja posebno one u kojima se izdvajaju inženjeri, ekonomisti, tehničari i dr.) a u zabačenim pogonima postoje jednostavno menza i kafana, pa mladim rudarima, kako kažu na primer u Rembasu — pogon Vodna — ne ostaje ništa drugo nego da i za vreme praznika idu u jamu da rade. Neka mesta su nekada praktikovala redovna gostovanja profesionalnih pozorišta, ali sada je uglavnom sve zamrlo. Iako je jedan znatan broj ovih radnika objektivno još daleko od stvarnih mogućnosti da koristi i ono što mu se u kulturi i rasonodi pružilo, jedan broj njih, koji ostvaruje bolje uslove života, dolaskom u grad, pokazuju taj interes i kada se on ne zadovolji na pravi kulturni način, ostaje mu kafana, piće i sl. Priča se da su se nekada i pevačice nalazile na platnom spisku rudnika. Ne znamo da li je to stvarno tačno, ali je nesumnjivo da se nalaze na platnom spisku rudara.«³⁴

Pod ovakvim životnim i radnim uslovima ne iznenađuje podatak o veoma visokoj fluktuaciji. Tako na primer »u rudniku Rembas, gde prosečno godišnje prodefiluje skoro 50% (2.768) od zaposlenih radnika. Za pet godina ovaj rudnik je izmenio skoro tri puta celokupni broj zaposlenih. U Kostolcu se za tri godine od broja zaposlenih izmenilo 74% radnika, a u Aleksincu 53%. U rudnicima su, takođe, znatno izraženi problemi »starenja« zaposlenih radnika. Starosna struktura u većini rudnika, naročito radnika zaposlenih u jami, je nepovoljna. U jami Ćirikovac 32,5% radnika ima preko 40 godina života, u rudniku Stari Trg je 36% od zaposlenih preko 44 godina života, svega 9% od 20—28 godina, itd. Rudnici nemaju rudarskog podmlatka, pa čak i onda kada u njihovim rejonima ima priličan broj nezaposlenih (Kosovska Mitrovica, Aleksinac i dr.). Jedna anketa u Aleksincu je pokazala da od 845 anketiranih učenika nijedan se nije izjasnio za rudarstvo.³⁵ Rubrike »opredeljenja« za ovo zanimanje ostale su prazne, sem u 10 slučajeva u kojima su se učesnici izjasnili, da se nikad i ni pod kojim uslovima ne bi opredelili za rudarstvo. To govori da su u nekoliko poslednjih godina sasvim oslabile rudarske tradicije i veza mladih sa pozivom koji je za njih nekada značio odgovarajući entuzijazam — herojstvo, a istovremeno i viši standard nego u drugim zanimanjima. To je razlog što industrijske škole u rudarstvu jedva — na silu životare ili se zatvaraju.«³⁶ U Boru učenici su uglavnom deca radnika, a 230 deca rudara.³⁷

³³ Op. cit., str. 47, 50 i 51.

³⁴ Op. cit., str. 54.

³⁵ Do sličnih rezultata došli su u svojim diplomskim radovima i dva studenta sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu: Silvano Bolčić, *Uticaj rudnika na demografsko-socijalnu strukturu i društvene odnose u Labinu*, 1964. i Smilja Kostić: *Uticaj rudarstva kao specifičnog oblika industrijalizacije na demografsku i društvenu strukturu i društvene odnose u Velenju*, 1966.

³⁶ Op. cit., str. 56.

³⁷ Op. cit., str. 81.

»U rudnicima uglja Kostolac, Rembas i Aleksinac, za 4 godine bilo je ukupno 23 smrtnih i 343 težih povreda. Veoma težak fizički rad je poslednjih godina još više potenciran permanentnim radom (naročito u rudnicima uglja) radnika nedeljom i u dane praznika. Protivrečnosti koje nastaju na relaciji između intenzivnog rada i obezbeđenja zaštite na radu su vidljive u ponašanju rukovodnog osoblja, koje ponekad zbog interesa veće proizvodnje zapostavlja mere sigurnosti. Ima slučajeva (to radnici iznose u razgovorima) da nadzornik naredi da se izvrši neki posao, iako bezbednost nije osigurana (»izvrši to pa beži«).³⁸

Upoređujući lične dohotke proizvođača uglja sa ostvarenim ličnim dohocima u ostalim granama privrede u 1965. godini vidimo da se rudnici uglja u Srbiji nalaze tek na 24 mestu, dok se na primer, prema podacima Međunarodne organizacije rada lični dohoci u rudarstvu nalaze na prvom mestu u Belgiji, Bugarskoj, Francuskoj, Istočnoj i Zapadnoj Nemačkoj, Mađarskoj, Poljskoj, Švedskoj, SAD, a na drugom, odnosno trećem mestu u Norveškoj, Italiji i Japanu.³⁹

»Podaci iz materijala pokazuju da je samo u Boru, Trepči i tri pogona Kostolca evidentirano oko 1.900 nepismenih radnika i to uz nepotpunu evidenciju, da u Rembasu od 197 anketiranih radnika ima 30% nepismenih ili samoukih i skoro 50% sa nepotpunom osnovnom školom, tj. da tek svaki peti radnik ima završenu osnovnu školu. U Golešu od 84 anketiranih radnika nepismeni su ili samouki 33%, s nepotpunom osnovnom školom 31% itd. Zabrinjavajući je podatak da nisu položili ispit za stručne kvalifikacije u Majdanpeku 40% slušalaca, uglavnom zbog niskog nivoa osnovnog obrazovanja... Od 1468 anketiranih rudara nemaju ni najminimalnije osnovno obrazovanje. 1.122 što je 2,5 puta više od broja nekvalifikovanih radnika (416), a veći je čak i od broja polukvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika (819). To znači da su ostalih 250 radnika bez osnovnog obrazovanja, kvalifikovani i visokokvalifikovani rudari.«⁴⁰

Naši teoretičari »novog istorijskog bloka« (saveza tehničke inteligencije i kvalifikovanih radnika) ne uzimaju u obzir razlike koje postoje u objektivnom položaju inteligencije i radničke klase. Zato »novi istorijski blok« liči više na savez birokratije i tehnokratije. U toku prethodnih izlaganja na nekoliko mesta (o tome gde stanuju inženjeri, a gde rudari, klubovi inženjera, pravnika i ekonomista) ukazano je na razlike koje postoje između radnika i stručnjaka. Drugi karakterističan primer odnosa inteligencije prema radništvu nalazimo u radu lekarsko-invalidskih komisija. Jedan visokokvalifikovani kopač rudar iz Kolubarskih rudnika navodi primer: »Jedan čovek je imao 24 preloma, na tri mesta su mu bila izlomljena rebra, a kada je otišao na komisiju ona ga je poslala na posao i to na isto mesto — mesto kopača. Radio je kod mene u brigadi, jedino što sam mogao da mu dam to je da sedi i da prima platu, jer znam kakav je bio pre povrede, a kakav je sada.« Primer iz drugog preduzeća: »Imamo jednog čoveka — invalida koji je polomio nogu i koji već pet godina dolazi i sedi kod nas u rudniku, jer ne može da radi, a mi ga izdržavamo pošto nikakav drugi posao nismo mogli da mu obezbedimo. Drugih deset radi za njega. Takođe imamo 30% radnika sa umanjenom radnom sposobnošću. Na savetovanju u Zagrebu jedan lekar je rekao: »Treba obratiti pažnju na izbor radnika u rudarstvu,

³⁸ Op. cit., str. 58.

³⁹ Op. cit., str. 92.

⁴⁰ Op. cit., str. 21, 79.

da to budu mladi ljudi i niži rastom. Treba li čovek da ide i traži Mongole koji su visoki 1,5 m.«⁴¹

O površnom i nesavesnom radu lekarskih invalidskih komisija »poka-
zuje i predstavlja 16-torice invalida rada — bivših radnika rudnika 'Lece'
kod Leskovca koji tvrde da tamošnja invalidska komisija ne uzima u obzir
teška oboljenja od silikoze (trovanje olovom) i takve bolesnike ne progla-
šava invalidima rada. Postupajući po žalbi ovih radnika viša invalidska
komisija utvrdila je potpunu nesposobnost kod njih četvorice, od kojih su
trojica umrla ubrzo posle toga, a četvrti radnik pre nego što je primio re-
šenje o pravu na invalidsku penziju.«⁴²

Primanja invalidskih penzionera su uglavnom ispod najminimalnijeg
životnog minimuma. »U Srbiji ima penzionera iz ove kategorije koji pri-
majuu samo 13.960 st. dinara mesečno.«⁴³

Pored opisanih rudara ima i drugih kategorija radnika čija sudbina je
beda. Tako na primer, žive sezonski radnici: »Prema podacima koje je izneo
predsednik Pokrajinske Komisije za poljoprivredu, u Vojvodini je bilo ove
(1970) godine oko 50.000 sezonskih radnika, uglavnom iz Bosne i Hercego-
vine. Nešto manje sezonaca, oko 30.000, bilo je angažovano u Slavoniji i Ba-
ranji. O tome kako i pod kojim uslovima živi i radi tih 80.000 radnika malo
se vodi računa. Članovi Komisije obišli su radnu jedinicu »Zelengora« u sa-
stavu Poljoprivredno-industrijskog kombinata »Sirmium« i radnu jedinicu
»Sloga« zemljoradničke zadruge iz Sremske Mitrovice. U oba pogona radnici
spavaju u barakama, na patosu na koji su stavljeni spužva i dve-tri deke.
Prozori na barakama su polupani, sobe neokrečene, bez svetla ili instalacije
bez prekidača, pa radnici golim rukama spavaju žice. Ruča se, takođe, na
patosu, a ishrana je veoma loša: za doručak crna kafa, za ručak pasulj ili
krompir (bez mesa), a za večeru makarone, guste ili čorbaste. Takav jelov-
nik ponavlja se svaki dan, svih 30, 60 ili 90 dana. Radnici kažu da zarađuju
oko 30 dinara dnevno (bez hrane) za 14-časovno radno vreme, da nisu osi-
gurani i da nemaju nikakav ugovor. Povreda na radu ili bolest se ne pla-
ćaju, a kad pada kiša dobijaju samo hranu. Nakupci (grupovođe) zarađuju
kao i kuvarice — po 50 dinara. Kuvarica nema nikakvo uverenje o zdrav-
stvenom stanju. U zadruzi »Sloga« sezonci spavaju u jednom hambaru za me-
hanizaciju, ali imaju krevete. Grupovođe im isplaćuju 25 dinara za 10 do 14
radnih časova dnevno. U drugoj radnoj jedinici »Sirmiuma« u Velikim Ra-
đincima iako rade već dva meseca radnici ne znaju ni koliko su zaradili ni
pod kojim uslovima rade, pošto još nisu dobili ni dinara. Hrana je i ovde
veoma slaba, bez mesa. Najgore je, međutim, u pogonu »Agro-Ruma« u Bu-
đanovcima, gde radnici spavaju pod čardacima, štalama ili u mehaničkoj
radionici, među kran-dizalicama i aparatima za autogeno zavarivanje. Pod
je betonski, a preko njega su stavljene daske, nešto slame i jedna deka.
Radnici bi odmah napustili posao, ali im je to nemoguće, jer bi u tom slu-
čaju ostali bez — dosad zarađenog novca. Gotovo u dlaku je ista situacija
i u Kuzminu, Lačarku, Erdeviku, Maroviću, Atovcu, Bosutu i Sremskoj Rači.
Pojava nakupaca i trgovina ljudima, nije nova, kaže se u izveštaju Opštin-
skog sindikalnog veća Bijeljine — ali zakonski propisi nisu dovoljno jasni.
Radne organizacije koje upošljavaju sezonce gledaju da što jeftinije prođu,
pa ne prezaju od angažovanja »grupovođa«. Žaloso je, ali moramo reći da
smo uspeeli da postignemo sporazum koji reguliše položaj naših radnika u

⁴¹ Op. cit., str. 115, 120.

⁴² T. Mičković, »Invalidske komisije ne rade savesno«, *Borba* 26. 12. 1970, str. 6.

⁴³ Op. cit., str. 6.

Nemačkoj, Švedskoj i drugim državama, a ne možemo to isto da učinimo i u našoj sopstvenoj sredini, sa našim najbližim i prvim susedima.«⁴⁴

Rezultati obrade ankete o ličnoj i opštoj potrošnji u Sloveniji u 1966. godini pokazuju »da 22% svih anketiranih četvoročlanih domaćinstava troši za ishranu manje nego što je iznosio minimum egzistencije. Među nepoljoprivrednim i poljoprivrednim domaćinstvima ima čitavih 27% onih koji su na hranu potrošila manje od utvrđenog minimuma«. Pored toga, rezultati ovog istraživanja su pokazali: »da je ishrana porodica s najnižim dohocima neuravnotežena u tom smislu što one svoje potrebe u ishrani zadovoljavaju kupovinom jeftinijih, pre svega, skrobnih kalorija (brašno, hleb, krompir) koje su jeftinije nego kalorije proteinskog izvora (meso, jaja, mlečni proizvodi i voće). Autor ovog istraživanja, Emil Verk zaključuje da: »pre svega, visina ličnog dohotka, odnosno raspoloživa novčana sredstva predstavljaju onaj faktor koji kod porodica s niskim dohocima određuje takvu ili drugačiju strukturu ishrane. Logično je da domaćinstva koja za hranu i piće troše 50 do 70% svog porodičnog budžeta naginju potrošnji jeftinijih i s aspekta higijene ishrane manje kvalitetnih namirnica. Za ovu kategoriju domaćinstava, nesumnjivo, i u nas važi Giffenov paradoks koji kaže da domaćinstva s niskim prihodima na svako povišenje cena jeftinijih namirnica reaguju tako što kupuju još više tih namirnica i još manje kvalitetnih.«⁴⁵

Istraživanje životnih i radnih uslova najamnih radnika zaposlenih kod privatnih poslodavaca je takođe u nas još zanemareno područje socioloških istraživanja. U vreme kada raste broj najamnih radnika kod privatnih poslodavaca, Saveznim zakonom je ukinuto pravo inspekciji rada da posreduje u radnim sporovima između radnika i poslodavaca. Ovo pravo radnička klasa je bila izborila još u prvim fazama kapitalističke industrijalizacije.

Na kraju, ako čak i ostavimo po strani realni humanizam koji za mnoge znači »socijalu« i predstavlja jednu od prepreka za brz skok u »svet«, postavlja se pitanje da li jedna ekonomija može u dužem periodu zanemarivati životne uslove radnika bez visoke ekonomske cene? Odgovor na ovo pitanje mora se tražiti u činjenici: »da smo mi jedna od retkih zemalja, u Evropi svakako jedina, koja ima više penzionera invalida rada od starosnih penzionera (krajem 1969. god. bilo je 420.206 invalidskih penzionera prema 411.929 starosnih penzionera), da trošimo preko 7 milijardi novih dinara na socijalno osiguranje što predstavlja 8,8% nacionalnog dohotka koji je u 1968. godini stvoren u društvenoj privredi, da naši invalidi rada — muškarci imaju u proseku 20 godina radnog staža, a žene 16 godina radnog staža.«⁴⁶

JOŠ NEKOLIKO PITANJA UMESTO ZAKLJUČKA

Preuzeti zadatak mogao bi biti uspešno izvršen tek široko postavljenom uporednom analizom osobenosti različitih tipova industrijalizacije u različitim unutrašnjim i spoljašnjim društveno-istorijskim okolnostima. Tek na taj način bila bi moguća potpunija ocena karaktera industrijalizacije u svakoj pojedinoj zemlji (pa i našoj) kao i izvođenje zaključaka o opštim karakteristikama ovog procesa, što je ujedno i pretpostavka za zasnivanje opštesociološke teorije industrijalizacije. To znači da bi potpunije istraživanje moralo uzeti u obzir: engleski, nemački, američki, sovjetski, jugoslovenski, japanski, kineski i postkolonijalni tip industrijalizacije.

⁴⁴ D. Vijuk, posle 14 sati rada spavanje na čardacima, *Borba* 3. 11. 1970, str. 5.

⁴⁵ Emil Verk, *Izračun minimalnih stroškov prehrane*, Ljubljana, Institut za ekonomska reziskovanja, 1968. (Sapirografisano.)

Bez strukturalnog i razvojnog, na klasnu strukturu usmerenog, sociološkog razmatranja procesa društvene proizvodnje, razmene raspodele i potrošnje, kao i nekoliko povezanih i međuzavisnih činilaca industrijalizacije kao što su: stope akumulacije i stope lične i društvene potrošnje, kapitalnog koeficijenta kao sintetičkog pokazatelja tehničkog progresa, produktivnosti rada i organskog sastava sredstava i konačno stope kretanja odeljka A (proizvodnja sredstava za proizvodnju) i odeljka B (proizvodnja sredstava za potrošnju) kao pokazatelja osnovnih strukturalnih promena u materijalnoj osnovi industrijalizacije, — nama u sociologiji, kada raspravljamo o industrijalizaciji ne ostaje drugo nego da jedino »plivamo« po socijalno-psihološkoj ravni: da opisujemo proces agrarizacije naših varoši i gradova i deagrarizacije sela i planina, da se bavimo »urođenim« lukavstvom i konzervativizmom seljaka koji neuko igraju očekivane gradske uloge, ponekad se okupljaju i na raznim divljim berzama rada, a uz to i nekulturno pljuju po našim socijalističkim ulicama, te izazivaju neraspoloženje otmene gospode i bivših drugova.

Ako zaista verujemo u sopstveni put razvoja i ako smo spremni da podnesemo teškoće i žrtve koje on zahteva, onda svoja ostvarenja moramo ocenjivati prema onom što planiramo i što želimo, a naročito prema onom što bi realno mogli s obzirom na bogate prirodne izvore, obilje radne snage i relativnu samostalnost u blokovskoj podeljenosti sveta, a ne na osnovu pozivanja na negativne pojave i praksu u drugim zemljama. U vezi s tim, u poslednje vreme učestala su neka ranije neuobičajena poređenja na koja bi sociolog kao građanin koji je u postojećoj podeli rada ipak privilegovan, pa makar bio i asistent na filozofskom fakultetu, morao od društva tražiti odgovor. Tako na primer, nedavno je drug Crvenkovski istakao da »erupcija nacionalnosti« nije karakteristična samo za našu zemlju, već i za ceo svet — Evropu, Kanadu u razvijenoj Severnoj Americi i tek probuđenoj Africi. I dok je danas, po rečima Crvenkovskog, dominantna upravo ova nacionalna komponenta u našim diskusijama oko izmene političkog sistema, uskoro, možda već sutra, na scenu će stupiti i druga — socijalističko samoupravljanje.⁴⁷ Nije li to sutra bilo i do juče? Bar na rečima. I kada će drugovi odrediti to sutra? Nismo li svedoci činjenice da ono što je u kapitalističkim zemljama uspelo buržoaziji, to isto izgleda u socijalističkim zemljama uspeva birokratiji: da rastvaranjem klasne svesti radničke klase umesto u klasu inkorporira radništvo i društvo u naciju. Buržoaski nacionalizam postaje ekumenska ideologija i univerzalna i svakodnevna ljudska sudbina. A pošto su manje-više sva postojeća društva mnogonacionalna, buržoazija i birokratija su na taj način stvorile sebi nove funkcije: funkciju vođenja, zaštite, odbrane »svoje nacije« i funkciju posrednika u razrešavanju nacionalnih konflikata. Ne treba sumnjati u to da će ovaj »novi« pokret kao i u prošlosti i danas platiti radničko-seljачka sirotinja i ostali najnemoćniji slojevi društva. O jednoj strani ovog pitanja još 1947. godine Boris Kidrič je pisao: »U tom smislu je privredni partikularizam *opšti* ostatak, u suštini, kapitalističkog shvatanja »drži i brani svoje i ne obazire se na celinu osim ako možeš nešto od nje izvući«. Privredni partikularizam je utoliko opasniji što je reakcija po republikama neposredno zainteresovana da ga raspiruje i da mu daje buržoasko nacionalistički pravac. U tom smislu privredni partikularizam republika može da ima i neposredan izvor u nacionalnoj reakciji, u buržoa-

⁴⁶ Dr Čedomir Brašanac, »Zanemarena zdravstvena kultura«, *Politika*, 29. 8. 1970, str. 16.

⁴⁷ M. Maksimović, »Ostvarenje pune društvene moći radničke klase«, Tribina klubova samoupravljača Jugoslavije; *Borba* 6. 12. 1970, str. 6.

skom nacionalizmu, u nacionalno-kapitalističkim pozicijama, odnosno njihovim ostacima. Drugovi u republikama, koji nasedaju privrednom partikularizmu, često objektivno izražavaju buržoaski nacionalizam i šovinizam, koji iz klasnih razloga i u suštini eksploatorskih interesa podstiče nacionalna reakcija, zainteresovana na razbijanju jedinstva radnog naroda nove Jugoslavije, jedinstvenosti jugoslovenske privrede, bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda».⁴⁸

Koliko je za koju klasu lekovita psihoterapeutska funkcija koju sve više preuzimaju naša sredstva javnih komunikacija, a naročito televizija, na taj način što nam svakodnevno »objašnjavaju« da smo mi samo deo »savremenog sveta«⁴⁹ da simptomi društveno-ekonomske krize praćeni visokim stepenom inflacije, velikim deficitom platnog bilansa, opalom vrednošću nacionalne valute, veoma visokom nezaposlenošću koja je delimično ublažena zapošljavanjem u inostranstvu, nisu samo naša sudbina.

Ima i ovakvih poređenja. »Da bismo bili precizniji valja reći da materijalna situacija, primanja i prava nosilaca javnih funkcija ni po kojim standardima — uzev u celini — nišu problem ovog društva, pogotovo ne danas. Šta više, kad bismo se upoređivali sa svetom mogli bismo ispisati niz poena u našu korist: nemamo ni sindikalne lidere koji u radničku organizaciju unose gangsterske metode, nemamo ministra koji će primati novac za uslugu biznismenu, funkcionere ne voze livrejisani šoferi, niko nema posebne radnje iz kojih bi se snabdevao robom nedostupnom plebsu.«⁴⁹ Nije jasno do kada ćemo sačuvati ove »poene u našu korist«?

Nedavno se moglo čuti za »shatanje jednog ekonomskog časopisa« u kom se kaže »nema velikih problema oko daljeg razvoja tržišta i robno-novčanih odnosa, jer su metodi razvoja tržišta i robno-novčanih odnosa u svetu poznati.«⁵⁰ Ni ovde nije jasno na koji se to »svet« misli? Ako se misli na savremeni kapitalizam onda izneto shavanje nije tačno. Jer kapitalistička privreda, i pored svih mera državne intervencije i ugrađenih stabilizatora, se stalno kreće između hlađenja i pregrevavanja, talasa inflacije i porasta nezaposlenosti koji se međusobno smenjuju. Istraživaču razvijenog kapitalističkog društva koji ekonomsku efikasnost i racionalnost kapitalizma ne posmatra jednostrano samo sa stanovišta stope ekonomskog rasta, mora biti jasno da društveni sistem, zasnovan na »čistim« zakonima tržišta i maksimalizaciji dobiti, ne proizvodi samo dobit nego i klasne socijalno-ekonomske, rasne, nacionalne, političke, kulturne, unutargranske, unutarregionalne i međudržavne nejednakosti i neravnomernosti koje nisu nikakva slučajna i periferna pojava već bitna karakteristika klasnog sistema, kao i različiti oblici otuđenja, bede i eksploatacije, različiti oblici klasičnog i organizovanog kriminala, rezervna armija rada i stalno proizvođenje suvišnog stanovništva. Da bi se održao kao sistem kapitalizam je morao usvojiti tzv. »aktivnu politiku pune zaposlenosti« i razgranati široku mrežu najrazličitijih socijalnih službi. U našim okolnostima pretpostavljena i očekivana dobit koju daje »čisto i ničim neometano« tržište ne može se postići sa istim brojem policajaca, sudija, socijalnih radnika i drugih kadrova čiji je zadatak da krpe sistem od pukotina.

Karakterističan je i sledeći primer: poslanik Cene Matečić postavio je pitanje u slovenačkoj skupštini: »Može li se svake godine objavljivati lista

⁴⁸ Boris Kidrič: »O nekim principijelnim pitanjima naše privrede«, *Komunisti*, br. 2, 1947, str.

⁴⁹ »Poslanikova plata« (Uvodnik), *Ekonomska politika*, br. 881, 17. 2. 1969, str. 7.

⁵⁰ *Politika*, 8. 7. 1970, str. 6.

od 1.000 građana sa najvišim primanjima« a dobio je odgovor »da je to praksa iz kapitalističkih zemalja koja kod nas ne bi imala smisla.«⁵¹ Neobično objašnjenje za samoupravni socijalistički sistem u kome je osnovni princip raspodela, raspodela prema rezultatima rada.

Neklasni pristup ogleda se i u oceni oživele klasne borbe u savremenom kapitalizmu. Tako na primer, »Govoreći o društvenim procesima, Dolenc je kazao da jednu od osnovnih karakteristika savremene Evrope bez sumnje predstavljaju sve jača politizacija masa, zahtev za emancipaciju ljudske ličnosti i naroda, zahtevi za mogućnošću direktnog uticaja ljudi na unutrašnju i spoljnu politiku svojih zemalja koje prate krize političkog sistema i dinamična politička previranja. Radni čovek, bez obzira u kom političkom sistemu on živeo, traži svoje mesto u društvu. On ne želi da bude predmet rukovođenja i manipulisanja, već aktivni učesnik u upravljanju društvenim poslovima, u cilju pravednije raspodele plodova svoga rada, i rešavanja onih bitnih pitanja od kojih zavisi njegova budućnost.«⁵² Teško je razaznati da li se ovde misli na seljačko-radničku domaću i useljeničku sirotinju, na radničku aristokraciju, proletarizovane činovnike, prodane intelektualce-ideologe ili možda na buržoaziju i menadžere njene pomoćnike, koja takođe radi, samo naravno svoj posao.

Na unutrašnjem društvenom planu neklasni pristup je karakterističan za svoro sve oblasti društvenog života. Sve je veći broj teoretičara i »umornih revolucionara« koji nasuprot predrevolucionarnoj i ratnoj revolucionarnoj delatnosti kada su oštricu svoje kritike klasnog društva i mobilizacije masa temeljili na socio-ekonomskim razlikama i nesrazmeri između siromaštva širokih slojeva naroda i obilja šačice eksploatatora — danas društvenu jednakost, vulgarizovanu preko »uravnilovki«, ističu kao jedan od osnovnih činilaca koji koči društveno-privredni razvoj, a ispitivanje ove teme proglašavaju za staljinizam ili neostaljinizam, što drugim rečima znači, prete primenom ideološkog i fizičkog nasilja, mada se dobro zna da se staljinizam mogao pojaviti, održavati i učvrstiti baš osamostaljivanjem privilegovanog sloja birokratije. Zašto se u nas, kao retko gde u svetu, prenaglašava značaj društvene nejednakosti za ubrzan rast i industrijalizaciju, kada danas postoje teorije podjednako iskustvene zasnovanosti o tome da se to može postići kako povećavanjem socio-ekonomske nejednakosti, tako isto i povećavanjem jednakosti.⁵³ Kada opravdavamo društvenu nejednakost nismo li mi ispod naučnog i etičkog nivoa Adama Smita, koji je pre skoro 200 godina pisao: »Razlika u prirodnim talentima kod različitih ljudi u stvari je mnogo manja nego što nam se to čini. U mnogo slučajeva veoma različita nadarenost, koja, čini mi se, dijeli ljude različitih zvanja, kad odrastu, nije uzrok, već učinak podjele rada. Na primjer, razlika između najraznolikijih karaktera, između filozofa i običnog uličnog nosača, čini se, ne potječe toliko iz prirode, koliko od običaja, navike i odgoja. Kad su došli na svijet, i prvih šest ili osam godina života oni su, možda, bili veoma slični, i ni njihovi roditelji ni njihovi drugovi u igri nisu mogli opaziti nikakvu naročitu razliku. U toj dobi, ili skoro poslije toga, počeli su se zapošljavati veoma različitim zanimanjima. Onda se počinje primjećivati razlika u talentima, koja postaje sve veća, dok na kraju taština filozofa jedva priznaje neku sličnost s uličnim nosačem.«⁵⁴

⁵¹ *Ekonomska politika*, br. 924, 15. 12. 1969, str. 4.

⁵² *Borba*, 6. 12. 1970, str. 9.

Kome pripada »zasluga« što mi kao društvo koje je, po stepenu svoje ukupne ekonomske razvijenosti još uvek »nemajuće«, imamo psihologiju i ideologiju »imajućeg« društva? Ako bi o dostignutom stepenu industrijalizacije sudili na osnovu opštedruštvene klime u poslednjoj deceniji našeg razvoja mogli bismo zaključiti da je završena ne samo početna ili tzv. forsirana nego i srednja pa čak i viša faza industrijalizacije. Ovo bi se moglo zaključiti pre svega na osnovu usredsređenosti našeg društva na raspodelu dohotka a u poslednje vreme i na osnovu međusobnog ograđivanja i zatvaranja u sopstvene (republičke) granice. Faktički ima dosta znakova da u nekim granama privrede još uvek nije dovedena do kraja ni početna faza industrijalizacije. Prema nekim podacima Jugoslavija, posle Albanije, spada u red najnerazvijenih zemalja Evrope.⁵³

Slično pornografskoj literaturi i u sociologiji danas nastaje obimna literatura o budućnosti koja nas na jedan zavodljiv način stalno upozorava da će budućnost biti puna iznenađenja i da se već sada treba dobro pripremiti. I kao što su u stara vremena alhemičari; astrolozi i razne druge vrste vračara imali svoje rekvizite, tako i savremeni futurolozi imaju agregatnu statistiku i računare. Tako je i naš viđeni sociolog profesor Miroslav Pečujlić nedavno izjavio: »Trebalo da istražimo kako da do svakog radnika dospeju računari, informatika, nova moderna tehnika koja osvaja, kako da se omogućí masovno, neposredno obaveštavanje da bi se radni ljudi približili odlukama, a ne udaljavali od njih. To je stari problem komunističkog pokreta, od sovjeta do radničkih saveta, ali se danas pojavljuje u potpuno novim uslovima...«⁵⁴ (Podv. M. R.). Bilo bi korisno istražiti da li imućniji slojevi zasnivaju svoju moć na računarima ili na klasnom odnosu snaga?

Rasprostranjenost i težina pojedinih ljudskih i socijalnih problema, socijalnih bolesti i dezorganizacija, koji su se javljali i javljaju kao posledica industrijalizacije i urbanizacije za razliku od onih koji su posledica održavanja i reprodukcije klasne strukture društva. Poznato je naime, da se manje-više u svim društvima mnogi problemi nehumanosti, nejednakosti i nepravde objašnjavaju kao nužna, neizbežna i od ljudske volje i svesne akcije nezavisna posledica »objektivnog« procesa industrijalizacije.

Nije li društveno-istorijsko iskustvo prošlosti i sadašnjosti pružilo dovoljno dokaza da čovek može biti unakažen, raščovečen ili smrvljen: 1) delovanjem »nevidljive ruke« tržišta, 2) delovanjem nevidljive ruke tajne policije i diktatorskih režima, 3) manipulativnim tehnikama, kao i najčešće kombinacijom ovih sredstava?

Do kada se samoupravljanje, koje tamo gde ga stvarno ima, a predstavlja naše najveće dostignuće, može uzimati kao pokriće i »kapa« za sve pa čak i za takve mere koje ga direktno potkopavaju?

Može li se voleti čovečanstvo a zapostavljati i ignorisati životni položaj onih na čijim se leđima živi?

Ima li smisla postavljati pitanja na koja se ne daje odgovor? U ovom našem dobu grozničave trke u kojoj svako trči kako ume i može, kada malo ko koga na pravi način sluša, kada se sve brže potiskuje i obezvređuje želja i spremnost čoveka da razume i saoseća s teškoćama i patanjama drugog čoveka, izgleda umesnije svojim moćnijim savremenikima koji odlučuju

⁵³ Radi se o nekoliko studija u skandinavskim zemljama. Lično saopštenje američkog sociologa Martina Reina, profesora socijalne politike na Masačusetskom Institutu za tehnologiju.

⁵⁴ Adam Smith, *Istraživanje prirode i uzroka bogastva naroda*, knj. I, Zagreb, Kultura, 1952, str. 18.

⁵⁵ United Nations Department of Economic and Social Affairs, Doc. No. ST/SOA/Ser. N/7, UN Sales No. 64. XIII. 2. (New York: United Nations, 1965a).

⁵⁶ *Politika*, 4. 11. 1970.

o sadašnjoj i budućoj sudbini društva i čoveka postavljati pitanja nego davati na njih odgovore. Jer čemu davati odgovore onima koji čak ni pitanje ne postavljaju?

Summary:

**INDUSTRIALIZATION AND THE CLASS STRUCTURE OF
YUGOSLAV MODERN SOCIETY**

A major proportion of the current investigations connected with industrialization are marked by the absence of a class approach. However, Yugoslav society too reveals the presence of a clash between class structure and classless ideology. In the country's self-managing society, industrialization as a form of social and economic development should lead towards eliminating the material and intellectual poverty of the widest sections of the population and towards reducing social and economic differences.

Prevailing views, as for instance the theory of the working people, fail to take account of the class structure of Yugoslav society which still reveals numerous contradictions. The working class still contains many groups who live in extremely poor conditions.

The author supports his view by numerous data on the difficult material, housing and working conditions of miners in Serbia.

Резюме:

**ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И КЛАССОВАЯ СТРУКТУРА СОВРЕМЕННОГО
ЮГОСЛАВСКОГО ОБЩЕСТВА**

В большинстве исследований которые проводятся в настоящее время и рассматривают вопрос индустриализации чувствуется неклассовый подход. И в нашем обществе еще присутствует столкновение классовой структуры и бесклассовой идеологии. В нашем самоуправляющемся обществе индустриализация как вид общественно-экономического роста должна стремиться к устранению материального и духовного бедственного положения широких слоев народа и к постоянному понижению социальноэкономических противоречий.

Руководящие идеи как на пр. теория о трудовом народе, не принимают во внимание классовую структуру нашего общества в котором все еще появляются многочисленные противоречия. Существуют многие слои рабочего класса которые бедно живут. Автор приводит многие данные о трудных условиях жизни горнорабочих в Сербии.